

В статье анализируется военно-силовая практика в условиях современного миропорядка. Раскрыты основные тенденции развития современного мироустройства, исходя из них выделены доминанты военной политики ключевых мировых игроков (США, Великобритании, Германии, Франции, Российской Федерации), показаны существующие сложности в российско-американских отношениях.

Ключевые слова: военно-силовая практика, военно-политическая обстановка, военная политика.

MILITARY AND POWER PRACTICE AS THE CIVILIZATION CONSTANT (WORLD, REGION, UKRAINE)

Smolyanuk V.F.

Military-power practice in the conditions of modern world is analysed in the article. The basic progress trends of modern are exposed world, coming them from the dominants of military policy of key world players (USA, Great Britain, Germany, France, Russian Federation) are selected, existent complications in the Russian-American relations are shown.

Keywords: military-power practice, military-political situation, military policy.

УДК 316.334.4

докт. філос. наук, проф. Н.П.Осипова

СОЦІАЛЬНО ЕФЕКТИВНЕ ПРАВО – ОЗНАКА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На засадах принципу органічної єдності в громадянському суспільстві правового і соціального аспектів прав людини в статті обґрунтовані положення про взаємну залежність соціальної ефективності права від розвиненості всієї системи соціальних факторів громадянського суспільства і самого цього суспільства від стану соціальної ефективності права. Головна ідея статті полягає в тому, що громадянське суспільство неможливе без соціально ефективного права за визначенням. Для сучасної України, з точки зору її європейського вибору, це положення має фундаментальне і ключове значення.

Ключові слова: громадянське суспільство, правосвідомість, права людини, дійсність права, соціальна ефективність права.

Актуальність теми. Врахування впливу права на стан суспільства виникло разом з правом, оцінка ж цього впливу у специфічній формі соціальної ефективності права, що була кроком вперед порівняно з поняттям дієвості, почала формуватися і стала визначальною лише в громадянському суспільстві. Дієвість права характеризує рівень вирішення конкретних правових колізій, соціальна ж ефективність права відбиває рівень досягнення такого правового стану особистості, який виходить з поваги до її гідності як фундаментального правового

принципу, тобто з принципу громадянського суспільства. Вибір Україною шляху до громадянського суспільства і наявність в ній одночасно кризових явищ зумовлює необхідність нового підходу до опанування системою ідей, на засадах яких виникає ставлення до права з позицій його соціальної ефективності.

Наукова розробка проблеми. Джерела і публікації, що присвячені проблемам ефективності права в громадянському суспільстві, за характером і змістом мають декілька суттєвих особливостей. По-перше, відбувається нове прочитання класичних творів, з якими пов'язані розуміння і світоглядних витоків, і системного характеру цього суспільства, особливо це стосується творів Гегеля [1] і Канта [10]. По-друге, відбувається на засадах ідей класичних творів і сучасних розробок своєрідний “ренесанс” соціологічного підходу до ефективності права. Слід відзначити ідеї щодо соціальної сконструйованості права як практичного явища (Зер Х. [5], Сердюк О.В. [16]), діяльнісних критеріїв оцінки права і розгляд під цим кутом зору проблем відчуження (Кристі Н. [12], Феррі Е. [13]), новий підхід до власності як основи соціально-правових механізмів підтримки соціально незахищених прошарків населення (Бетелл Т. [17]). Заслужують на особливу увагу класичні і сучасні наукові концепції, в яких поєднуються і доповнюють одне одного методологічні і соціологічні аспекти права під кутом зору стану правосвідомості як передумови долання прагматичних проблем права і його дієвості (Ільїн І. [11], Циппеліус Р. [7]). Значний потенціал для розуміння природи громадянського суспільства і соціальної ефективності права є як у наукових розробках (Рабінович П. [4]), так і в міжнародних деклараціях стосовно прав людини.

Рівень сучасних підходів до проблем соціальної ефективності права і необхідність подальшого руху в цьому напрямку зумовили *мету* даної статті. Вона полягає в тому, щоб виявити іманентну взаємозалежність соціальної ефективності права і природи громадянського суспільства, обґрунтувати взаємний зв'язок соціальної ефективності права і шляхів побудови громадянського суспільства.

Громадянське суспільство як тип суспільного устрою містить у собі три моменти: а) опосередкування потреб відокремленої особистості шляхом її праці і задоволення потреб всіх останніх, тобто певну систему потреб; б) дійсність свободи як загального надбання та захист власності за допомогою правосуддя; в) піклування про те, щоб запобігти в зазначених системах випадковості, увага до особливого інтересу як інтересу загального [1, с.233]. Глибинна структура громадянського суспільства визначає і принципи його побудови.

Першим з них виступає *конкретна особистість* як особлива мета, єдність субстанціональної необхідності її прав і свободи їхньої реалізації. Змістом другого принципу є *опосередковане ствердження* значущості особистості як особливої мети суспільного устрою і задоволення її

потреб. Ця опосередкованість виступає у формі загальності, тобто визнання особливої мети як об'єкта захисту з боку всієї сукупності особистостей [1, с.227-228]. Таким чином, громадянське суспільство відзначається тим, що воно послідовно втілює в життя принцип наявності і рівності гідності кожної людини, незалежно від її соціальних і особистих якостей. Саме про це свідчить положення Загальної декларації прав людини про те, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав є основою прав свободи, справедливості та загального миру [2, с.3].

“Людська гідність – це самоцінність та суспільна значущість людини, які забезпечуються всією системою існуючих суспільних відносин і визначаються стосовно всіх” [3, с.93]. При такому підході гідність з суб'єктивної точки зору виступає як право на неї кожної людини, а з об'єктивної – розглядається як один із основоположних принципів права.

Доктринальні інтерпретації категорії гідності людини, запропоновані вітчизняними правознавцями [4, с.17-18], містять у собі такі основні аспекти: а) суб'єктивістський – самооцінку людиною її власної цінності; б) об'єктивістсько-соціальний, тобто соціально-групову чи загальносуспільну оцінку гідності; в) суб'єктивістсько-соціальний – самооцінку людиною її соціальної оцінки, тобто тієї, що сформульована іншими суб'єктами.

Людська гідність є абсолютною цінністю суспільства, вона має багатоаспектну цінність і відповідно з цим ознаки і якості, що її характеризують. Правові цінності, що впливають з людської гідності, – свобода, справедливість, рівність – складають онтологічну основу прав і свобод людини, тобто її правового статусу [3, с.80-81]. Своєрідним і зберігаючим, на нашу думку, своє значення до наших днів є у французькій Декларації прав людини і громадянина визначення свободи: “свобода полягає у владі робити все, що не є шкідливим для інших; таким чином здійснення природних прав кожної людини має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом” [6, с.11].

Перебільшення особистісного аспекту свободи веде до реальної недооцінки інших аспектів її реалізації. Подібна недооцінка виступає у декількох формах. По-перше, абсолютно всім людям приписується здатність пов'язувати у свідомості поведінку і її віддалені результати; по-друге, правова поведінка не оцінюється у всій її складності, а пов'язується лише з особистісним аспектом свідомості і відповідальності; по-третє, при оцінці реалізації особистістю свободи правового вибору часто не враховується соціальний, економічний і психологічний фон, на тлі якого розгортається конкретна подія [5, с.85]. Для нейтралізації подібних явищ виникає необхідність урахування соціальних аспектів, зумовлених правом дій. Згідно з природою громадянського суспільства така вимога є атрибутивною рисою механізму реалізації прав особистості.

У будь-якому суспільстві, в тому числі і в громадянському, недостатньо гарантування одних лише формальних правових свобод, оскільки може виникнути свобода, яку має свобідна лисиця у свободному курнику. Свобода має реальні компоненти, “це стосується як свобод індивідуальної самореалізації, так і демократичних свобод” [7, с.188].

Цю особливість свободи завжди враховують люди і відповідно з цим вимушені пристосовуватися до дійсності, прагнучи поєднати на практиці єдність проголошеної і реальної свободи.

При цьому слід враховувати різницю між реальною і потенційною свободою. Свобода не є якістю, первісно притаманною людині, вона завжди виступає як продукт поведінки, що формується під впливом зовнішніх сил і вільного вибору, який відбиває індивідуальні риси особистості. Відповідно до цього масова свідомість виходить з того, що застосування права повинне здійснюватися з урахуванням справедливості, під якою головним маєтись на увазі справедливість соціальна. Кожен конкретний випадок вимоги справедливості співвідноситься з тим, чи існує справедливість у суспільстві взагалі [5, с.85-86]. Поєднуючим фактором об'єднання реальної і потенційної свободи є моральна автономія людини, під якою І.Кант розумів здатність людини самостійно визначати, що є добро, а що є зло. Зло як правове явище виступає у формі правового нігілізму. Він (правовий нігілізм) може виступати в двох різновидах – теоретичному (ідеологічному) і практичному. У першому випадку він виявляє себе тоді, коли вчені обґрунтовують, що є більш важливі цінності (наприклад, світова пролетарська революція), ніж право взагалі, а тим більше право окремої людини, або коли вважають, що принцип поділу влади це непотрібні вигадки. Правовий нігілізм на практиці з боку держави виступає у формі терору, а з боку окремих особистостей – у формі паплюження прав і свобод людини насильницькими або іншими протиправними діями (наприклад, корупція) [9, с.360].

Розвиваючи правові аспекти цієї ідеї, І.Кант виходив з того, що правопорядок, що є формою синтезу вибору людей, базується як на справедливих нормах позитивного права, так і на апіорних принципах, без яких особистість не може вважати себе вільною. Такими принципами виступають свобода кожного члена суспільства як людини, рівність його з кожним іншим як підданим, самостійність кожного члена суспільства як громадянина [10, с.79]. Стосовно процесу реалізації цих принципів можуть бути виокремлені три основних рівня вольового ставлення суб'єктів до права: а) нижчий – прагнення порушити правову норму; б) середній – прагнення підкоритися нормі з міркувань корисності або страху покарання, тобто в цілому нейтральна мотивація; в) вищий – повне визнання вираженої в нормі цінності [8, с.184]. Із цього випливає, що справжньою реальністю права є не стільки механізм владного примусу, скільки система особливих ментальних станів – правових смислів.

Фундаментальні відносини між правовими смислами прийнято називати аксіомами правосвідомості. Ці аксіоми акцентують увагу на тих способах людського буття і спілкування, які визначають можливість права. І.А.Ільїн, що ввів поняття “аксіоми правосвідомості”, виокремив серед них такі:

1) *духовної гідності*, або самоутвердження, згідно з якою людина сприймає себе як певну цінність; це створює потужний стимул до права і правопорядку, до усвідомлення відповідальності, до готовності відстоювати суб’єктивні права і дотримуватись своїх зобов’язань [11, с.123];

2) *автономії* як здатності до самозобов’язання і самоуправління; автономія необхідна людині у побудові її життя, але для цього необхідно, щоб внутрішня автономія мала зовнішній прояв, тобто правове визнання і правове гарантування особистої свободи. Без автономії суб’єкта неможливе встановлення права [11, с.235], на думку сучасних правознавців, саме автономна правосвідомість складає духовну сутність демократії та надає їй духовного змісту [3, с.103];

3) *взаємного визнання*, визнання власної духовності як правостворюючої сили і духовності іншого суб’єкта як сили, що здатна до участі в правотворчості. Ці акти визнання становлять сутність правосвідомості [11, с.267].

В аксіомах правосвідомості в узагальненій формі знайшли вираз найфундаментальніші правові цінності, тобто вони виступають не лише як правові цінності, але і як загальнолюдські цінності, тобто базові цінності громадянського суспільства.

Фундаментальною проблемою, яка все більше дає себе знати в процесі розвитку громадянського суспільства, є проблема відчуження, яку Георг Зіммель назвав проблемою стороннього [12, с.19]. Сторонній – це не та людина, що прийшла сьогодні і піде завтра, а та, яка прийшла сьогодні і залишиться на завтра, можливо й назавжди, але при цьому завжди готова піти. Вона ніколи не полишає для себе свободи вибору і щодо цього є ідеальним продуктом громадянського суспільства. Але оскільки вона є членом спільноти меншою мірою, ніж інша, і в будь-який час може покинути її, то це веде до суперечливості її становища, яка виявляє себе у багатьох формах – меншій довірі оточуючих, у прагненні все ж підкорити стороннього певним правилам, хоча б правилам виходу, недостатній близькості спілкування. Головним засобом вирішення цієї суперечності виступає право. Його соціальна ефективність у громадянському суспільстві значною мірою визначається здатністю до такого вирішення, оскільки воно зачіпає глибинні основи становища в суспільстві особистості.

Зазначена проблема набуває гостроти в ситуаціях, коли похитнулися інституційні та світоглядні орієнтири, тобто коли зникає самоочевидність світогляду, який віджив своє, і стають проблематичними особисті правові

орієнтири, що вважалися надійними. В цьому випадку людина прагне отримувати такі орієнтації, які створені самою людиною і відбивають значний колективний досвід її діяльності. Саме такі орієнтири керують діями людей, але необхідним є надійний спосіб їхньої оцінки і відбору.

Для оцінки правових орієнтирів і правосвідомості широкої популярності набули опитування. Не відкидаючи їхніх цінностей, все ж слід зазначити, що вони є виявом думки; більш важливим оціночним показником значущих правових орієнтирів є те, які люди, спираючись на право, приймають рішення для здійснення певних дій – і особливо рішення у важких умовах [12, с.192].

Це є цілком природнім, оскільки народ “завжди менше звертає уваги на законодавчі формули, ніж на їхнє повсякденне практичне застосування” [13, с.596]. Оціночний підхід людей до правових настанов і рішень базується не стільки на цих настановах, скільки на соціальних інстинктах. Такі інстинкти породжують відносини не юридичні у чистій їхній формі, а реальні діяльнісні [13, с.596], адже право для членів суспільства є не абстракцією, а здійснюваним нормативним порядком, законом у дії. Воно зберігає зв’язок з реальним життям і має певний фактичний компонент, оскільки його виконують і йому підкоряються. Таке підкорення можливе лише тому, що регульовані правом відносини є відносинами об’єктивними. Об’єктивність означає, що правовий припис “має рацію лише щодо реальних людських дій та бездіяльності, оскільки лише вони можуть нормативно регулюватися” [7, с.25]. Другим аспектом об’єктивності є те, що принципово неможливо заборонити дію, яка безпосередньо йде за її причиною, не можна заборонити неминучий результат дії. А сферою оцінки права і є саме результат, оскільки думка, яка не втілена в дію, не може бути оцінена за допомогою права. Таким чином, реальне право – це регулювання відносин діяльності. Більше того, задля такого регулювання і виникає право.

Особливістю громадянського суспільства є його орієнтація на права людини, тобто на встановлення і реалізацію її прав-гарантій. Ці права мають відносно самостійне нормативне наповнення, процесуальне оформлення. Найбільш яскраво ця ознака правового устрою започаткована в Конвенції про захист основних прав і свобод людини [14]. До прав-гарантій можна віднести право на життя (ст.5), на свободу і особисту недоторканість (ст.5), на оплату правової допомоги (ст. 6), на ефективний засіб захисту незалежно від того, ким і з яким соціальним статусом було заподіяне порушення прав і свобод людини (ст.13).

Права-гарантії виконують роль загальної юридичної гарантії прав і свобод людини і відповідно з цим потребують створення власних механізмів забезпечення [15, с.75]. В сучасних умовах ключовою ланкою цього механізму є Європейський суд з прав людини. Його значення полягає не лише в тому, що він в основу прав-гарантій поклав правові настанови громадянського суспільства, а й у поширенні цих настанов на

всі держави, в тому числі і ті, які поки що тільки рухаються в напрямку громадянського суспільства. Ці обставини є визначним фактором становлення соціально ефективного права з врахуванням його загальноцивілізаційних критеріїв.

Створення Європейської Комісії з прав людини і Європейського Суду з прав людини головною своєю метою ставило формування в Європі стосовно кожної держави, яка приєдналася до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, *справедливої* батьківщини [6, с.21]. Оскільки щодо права така батьківщина спирається на права людини, то це означає, що в своїй основі вона орієнтується на цінності громадянського суспільства. Про життєвість такої орієнтації свідчить те, що більше ста національних конституцій захищають права людини [6, с.18].

Французька Декларація прав людини і громадянина основоположними громадянськими правами визнала свободу, власність, безпеку і опір гніту [6, с.11]. Особливістю цих прав є наявність опору гніту, про що інколи забувається в сучасних деклараціях стосовно прав людини. Можливе заперечення, що французька Декларація прийнята під час революції і майже 220 років тому, на наш погляд, є непереконливим, адже ідеєю опору гніту просякнута вся Декларація про незалежність США, згадка про необхідність приборкати свавілля є і в преамбулі Загальної декларації прав людини [2]. Головне ж полягає в тому, що ця Декларація започаткувала правові ознаки суспільства, що ми зараз називаємо громадянським і які мають атрибутивну природу.

Дійсність права підпадає під визначення: “дійсне все те, що дане нам як певна значущість, і те, що одночасно діє”. В той же час право не має якостей дії актуально, а лише потенційно, як “претензія на здійснення”, тобто як прагнення втілитися в фактичне буття. Досягнувши мети такого прагнення, право набуває найбільш розвиненої і конкретної форми і переходить в іншу реальність – реальність соціального життя [8, с.180]. На практиці правові відносини регулюються системою стандартів, які люди застосовують у повсякденному житті і тим самим вирішують, як можна поводитись з іншими людьми і як не можна. Такий підхід до правових стандартів означає, яке ставлення до людини припустиме і що вона відповідно з цим являє собою. Із цього випливає, що становище особистості, конституційоване правами людини, є центральною проблемою соціальної ефективності права. Зазначені стандарти, що увійшли у повсякденну свідомість і повсякденне застосування, виступають як фактична форма прояву цінностей, пов’язаних з особистістю [12, с.194].

Сучасною особливістю соціальних підходів до аналізу об’єктів права є погляд на них як на “соціально сконструйовані”. Це означає, що в регулятивній складовій права підсилюється ситуативно-практичне начало, із чого, в свою чергу, випливає необхідність знання тих соціальних “фільтрів”, які зумовлюють і реальний нормативний зміст, і його процесуальні характеристики [16, с.15-16]. Про те, що це є основою

соціологічного аспекту у підході до права, свідчить той факт, що в надрах сучасного правосуддя зародилася і набуває сили так звана відроджувальна система, сутність якої полягає в тому, щоб за допомогою так званих “відроджувальних лінз”, тобто зміни соціально-правових конструктів, змінити соціально-правову поведінку учасників судового процесу і їхню спрямованість з метою зробити судові рішення прийнятними як для суспільства і його інститутів, які відправляють правосуддя, так і для особистості, яка правові рішення і свою правову поведінку на підставі цих рішень визнала б і доцільними і справедливими. З точки зору правосуддя цей новий підхід має такі особливості: а) в центрі уваги не покарання, а вирішення соціальних аспектів проблеми; б) поведінковий акцент базується на майбутньому, а не на минулому; в) нормою вважається відновлення злагоди і виправлення зла, а не завдання кому-небудь страждань; г) в центрі уваги потреби потерпілого, а не злочинець і потреби його покарання; д) нормою є відновлення втрат потерпілого; е) особистості учасників правових актів розглядаються цілісно, а не фрагментарно, лише під кутом даного акту; ж) кінцевою метою правової дії виступає виправлення соціальної несправедливості, що породжується неправомірною або злочинною поведінкою [5, с.248-251].

Надзвичайно болючими аспектами соціальної ефективності права як ознаки громадянського суспільства є регулятивні правові проблеми приватної власності як атрибутивної ознаки цього суспільства

З позицій громадянського суспільства приватна власність розглядається як матеріальна передумова реалізації свободи особистості. Цей постулат сучасна наука доповнює положеннями, сутність яких зводиться до того, що приватна власність – це компроміс між нашим прагненням до необмеженої волі і визнанням того, що інші також мають схожі прагнення і права. Тобто, це спосіб бути свободним і захищеним від свободи інших [17, с.20]. Власність, далі, це могутній оплот проти можливого свавілля державної влади і проти будь-якого зовнішнього владного втручання стосовно особистості. Фундаментальною особливістю правового суспільства є те, що в ньому право власності захищає слабких від сильних. Всупереч поширеній думці, в захисті власності “мають потребу не ті, у кого є доступ до рахунків у швейцарському банку. Вона необхідна малим та ненадійним позиткам бідняків. Європейських іммігрантів колись у Сполучених Штатах Америки вражало те, що мала власність захищена тут не гірше, ніж велика” [17, с.21].

Висновки. Таким чином, соціально-правовим шляхом виникнення, однією із умов існування і основоположним критерієм розвиненості громадянського суспільства є соціальна ефективність права як вираз можливості реалізації на правових засадах свободи і волевиявлення особистості. Подібний підхід до соціальної ефективності права

іманентний діяльнісному аспекту природи громадянського суспільства, що означає взаємну залежність не тільки соціальної ефективності права від розвиненості громадянського суспільства, але й самого цього суспільства від стану соціальної ефективності права. Із цього випливає, що вибір Україною курсу на становлення в ній громадянського суспільства на перше місце висуває проблему соціальної ефективності права. Від характеру, механізму і послідовності її вирішення залежить доля не лише правової системи, а й суспільства в цілому. Започаткована в суспільній правосвідомості і закріплена в Конституції України орієнтація на права людини свідчить про позитивні можливості її вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Гегель Г.В.Ф.; [пер. с нем.; ред. и сост. Д.А.Керимов и В.С.Нерсисянц]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с. – (Филос. наследие).
2. Загальна декларація прав людини / Укр. Правнича Фундація. – К.: Вид-во «Право», 1990. – 16 с. – (Сер. “Міжнародні документи ООН з прав людини”).
3. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / Грищук О.В. – К.: Атіка, 2007. – 432 с.
4. Рабінович П., Грищук О. Гідність людини як фундамент її природного права на компенсацію моральної шкоди / Рабінович П., Грищук О. // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – Вип. 2(29). – С.14-23.
5. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / Зер Х.; [пер. с англ.; общ. ред. Л.М.Карнозовой]. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. – 354 с.
6. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е.; [пер. з англ.]. – К.: АртЕк, 1997. – 624 с.
7. Циппеліус Р. Філософія права: [підручник] / Циппеліус Р.; [пер. з нім.; під ред. Є.М.Причепія]. – К.: Тандем, 2000. – 300 с. – (Підручники світу: Європа).
8. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: [монография] / Максимов С.И. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.
9. Тодика О.Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: [монографія] / Тодика О.Ю.; під ред. О.В.Петришина, акад. АпрН України.-Харків: Право, 2007. – 480 с.
10. Кант И. Метафизика нравов: Ч.1. Сочинения в 6 т. / Кант И. – М.: Мысль, 1965. – Т.4. Метафизические начала учения о праве. – 544 с.
11. Ильин И.А. О сущности правосознания: Сочинения в 2 т. / Ильин И.А. – М., 1993. – Т.1. Философия права. Нравственная философия. – 479 с.
12. Кристи Нильс. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд, к Гулагу западного образца / Кристи Нильс; [пер. с англ. А.Петрова, В.Пророковой]. 2-е изд. – М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – 224 с.
13. Ферри Э. Уголовная социология / Ферри Э.; [пер. с фр.]. – М.: ИНФРА-М, 2005. – VIII, 658 с. – (Библиотека криминолога).
14. Конвенція про захист прав і свобод людини і протоколи до неї. (Рим, 4. XI. 1950) // Офіційний вісник України. – 1998. – №13. – С.270-284.
15. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б.Аверьянов, О.В.Батанов, Ю.В.Баулін та ін. – Харків: Право; Київ: ІнЮре, 2003. – 808 с.

16. Сердюк О.В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: Пізнання соціальності права: [монографія] / Сердюк О.В. – Харків: Яшма, 2007. – 320 с.

17. Бетелл Т. Собственность и процветание / Бетелл Т.; [пер. с англ. Б.Пинскера]. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 480 с. – (Серия «ИСТОРИЯ»).

СОЦИАЛЬНО ЭФФЕКТИВНОЕ ПРАВО - ПРИЗНАК ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Осипова Н.П.

На началах принципа органического единства в гражданском обществе правового и социального аспектов прав человека в статье обоснованы положения о взаимной зависимости социальной эффективности права от развитости всей системы социальных факторов гражданского общества и самого этого общества от состояния социальной эффективности права. Главная идея статьи заключается в том, что гражданское общество невозможно без социально эффективного права по определению. Для современной Украины, с точки зрения ее европейского выбора это положение имеет фундаментальное и ключевое значения.

Ключевые слова: гражданское общество, правосознание, права человека, действительность права, социальная эффективность права

SOCIALLY-EFFECTIVE LAW IS THE SIGN OF CIVIL SOCIETY

Osipova N.P.

In the article the principles of mutual dependence of social effectiveness of law on development of the whole system of social factor of civil society and the dependence of this society on the state of social effectiveness of law have been motivated with the help of basis of organic unity of legal and social aspects of human rights principle. The main idea of the article is that civil society is not possible without socially effective law. For modern Ukraine from the point of view of its European choice this principle has fundamental meaning.

Key words: civil society, human rights, legal conscience, social effectiveness of law.

УДК 37.035: 340.11 (477)

докт. філос. н., проф. Г.П.Клімова

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті аналізується сутність поняття «правове виховання», виокремлюються стадії здійснення правовиховного процесу, розглядається адаптація системи правового виховання до різних соціальних груп і прошарків українського суспільства.

Ключові слова: правове виховання, цілі правового виховання, стадії правового виховання, соціальні групи і прошарки.

Актуальність теми. Проблема розбудови демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною із розвитком правової свідомості і